

KALBA IR ETNIŠKUMAS VIDURIO IR RYTŲ EUROPOJE: KAI KURIE TEORINIAI ASPEKTAI

GEORGE SCHÖPFLIN

Etniniai konfliktai, teigia straipsnio autorius, atsiranda, bendruomenėms siekiant patvirtinti savo „moralinę vertę“ savo bei kitų akyse. Kiekviena bendruomenė turi daug simbolių, nurodančių jos skirtumus nuo kitų bendruomenių, ir vienas svarbiausiųjų yra kalba. Straipsnio autoriaus tvirtinimu, Vidurio ir Rytų Europoje kalbos kaip etninio simbolio vaidmuo buvo ypač ryškus. George'as Schöpflinas teigia, kad Vidurio ir Rytų Europoje, kitaip negu Vakaruose, kalba, o ne teritorija buvo veiksmingiausias politikos šaltinis. Kartu kalba tapo ne tik instrumentu, bet ir tikslu — moralinės teisės egzistuoti simboliu.

Matyt, nėra Vidurio ir Rytų Europoje pastebimesnės politinės problemos negu etniškumas; visuotinai aiškinama, kad kalba etniškumui yra reikšmingiausia. Daugelis etninių konfliktų yra akivaizdžiai susiję su kalba. Pašalietis gali pagalvoti, kad vien tik išsprendus kalbos problemas, — o jos atrodo tokios aiškos ir trivalios, — regioną siaubiantys etniniai nesutarimai gali būti nuslopinti. Apskritai, protingi žmonės tikrai nekreiptų dėmesio į nedidelius sunkumus, problemas, panašias į

George Schöpflin — Londono universiteto Slavistikos ir Rytų Europos studijų mokyklos profesorius.

© George Schopflin, 1996

Straipsnis įteiktas redakcijai 1996 m. spalio 15 d.

Iš anglų kalbos vertė Saulius Pivoras.

klausimą, ar kaimas turi turėti vienkalmius, ar dvikalmius gatvių pavadinimus. Ar iš tikrųjų svarbu, kad etnolingvistinė mažuma yra priversta mokytis daugumos kalbos, juk kiekvienas mokosi valstybinės kalbos, ar ne?

Straipsnyje keliama mintis, jog šioje analizės plotmėje apeinama esminė kalbos, etniškumo ir valdžios dinamika, ir, nors išspręsti tarp-etninius nesutarimus įmanoma, pirmiau būtina nustatyti tikrąsias jų priežastis. Tam reikia atidžiau išsiaiškinti, kas gi tiksliai yra etniškumas ir kodėl kalba, ypač Vidurio ir Rytų Europoje, tokia svarbi etniniam apibrėžimams.

Dažniausiai konvencionali analizė pradedama, remiantis prielaida, kad etniškumas yra supolitinamas „dirbtinėmis“ priemonėmis ir kad skirtingoms etninėms grupėms priklausę žmonės gyvena taikiai šimtmečius, duodant suprasti, kad jeigu tų „dirbtinių“ įsikišimų nebūtų buvę, jie ir toliau taip gyventų. Šis požiūris ignoruoja keletą dalykų. Iš tikrųjų jis išreiškia tik tam tikrą moralinį nepritarimą, bet nieko nesako apie etniškumo dinamiką, kuri tikrai galėtų padėti suprasti tarpetninius santykius.

Būdas giliau nušviesti fenomeną atsiranda tarus, kad etniškumas veikia keliose plotmėse, kurių tik viena yra politinė. Bet ikimoderniose visuomenėse politinė sistema pernelyg nesikiša į kultūros reikalus, tuo tarpu moderniaisiais laikais ji ėmė tai daryti. Tai turėjo toli siekiančių pasekmių būdai, kuriuo kultūros dabar apibrėžia politiškai ir atsiliepia į politinės valdžios imperatyvus. Kultūra, politika, visuomenė ir jų tarpusavio sąveika turi būti išryškinta, prieš bandant paaiškinti, kaip ir kodėl reiškiasi etniškumas.

Pradinė prielaida šitaip argumentuojant yra ta, jog etniškumas susijęs su kultūrine reprodukcija¹. Kultūrinės bendruomenės nariai praleis didelę savo gyvenimo dalį, išlaikydami ir puoselėdami ją bei siekdami, kad kiti aprobuotų kolektyvinius pasiekimus. Kultūra yra giliausiai įsišaknijusių moralinių taisyklių sistema. Ji siekia sukurti rišlų pasaulį², kuriame bendruomenė gali organizuotis ir susirasti savo egzistencijos prasmę.

Žmonių gyvenimo būdą, individo santykį su plačiuoju pasauliu, įskaitant kitus žmones, nulemia jų narystė bendruomenėje. Bendruomenės sudarymo būdas, tikslus bendruomenės ir individo ryšio pobūdis — tai neišvengiamai susiję su politinės valdžios klausimais — įvai-

riose bendruomenėse skiriasi. Tie skirtumai ir sudaro žaliavą etniniam konfliktams, nes kiekviena bendruomenė yra aksiomatiškai įsitikinusi savo moralės teisingumu ir pranašumu. Trumpiau tariant, kiekviena etninė bendruomenė siekia patvirtinti savo „moralinę vertę“, savo poziciją pasaulyje savo pačios ir kitų akyse.³

Todėl etninės grupės išsidėsto pagal moralinių taisyklių sistemas. Jos apibrėžia daugybę įmanomų būdų ir iš vidaus, ir išorinio pasaulio atžvilgiu. Bet kas gali būti simboliu (marker)⁴, — išorinių bendruomenės ribų atskyrimas, panaudojant kalbą, religiją, teritoriją, istoriją, tiksliau, atmintį, t. y. primintą istoriją, o taip pat tokius banalius reprodukcijos instrumentus, kaip aprangos taisyklės ar maisto produktai („mes šito nevalgome, nes mes esame ruritanai“ [„Ruritanai“ čia yra metafora, apibūdinanti bet kurią regiono etnolingvistinę grupę.]). Šiam procesui esminga, kad pasireiškia tiek aiškūs, tiek neaiškūs simboliai. Žmonės veiks tam tikru būdu ne nesusimąstydami, kodėl jie yra taip įtraukti į kultūrinės reprodukcijos procesą⁵. Pagal apibrėžimą, niekas negali iki galo suprasti visų socialinių ir kultūrinių procesų, kuriuose dalyvauja; niekas nepasižymi tobulu protu.

Kalba dažnai yra vertinama kaip pagrindinis, jeigu ne vienintelis, simbolis. Yra plačiai priimta, kad tauta, siekianti vadintis tauta, privalo turėti savo kalbą. Šis teiginys yra nesusipratimas, nors ir suprantamas, turint omenyje, kad daugelis akivaizdžių transakcijų kolektyve vyksta vartojant kalbą, ir kad grupės nariai pradeda šią bendravimo priemonę laikyti vien tik savo nuosavybe bei „natūralia“ savo egzistencijos išraiškos priemone.

Kalbos kaip etninio simbolio vaidmuo buvo ypač ryškus Vidurio ir Rytų Europoje, ir regiono kultūrinės bendruomenės pabrėžtinai vartoja kalbą būtent taip. Rimtos priežastys tam slypi regiono istorijoje ir socialinėje struktūroje. Vakarų Europoje nacionalizmas pirmiausia atsirado XVIII amžiuje ir buvo sukonstruotas remiantis tada egzistavusių valstybių ir institucijų sistema. Iš esmės tai reiškė, kad egzistuojanti valstybių sistema, kurioje ištikimybė monarchui buvo pagrindinė rišančioji medžiaga, gavo naują legitimaciją, būtent tautiškumo. Tautiškumas buvo laidininkas, per kurį politinė valdžia, iki tol buvusi aristokratijos monopolium, galėjo būti perduota kitiems socialiniams sluoksniams, nes jis suteikė gana tvirtą lojalumą, užtikrinantį, kad naujai įgalintos grupės neatsiskirtų. Šia prasme nacionalizmo atsiradimas buvo aiškiai demokratiškas.

Vidurio ir Rytų Europoje naujoji doktrina buvo sutikta su entuziazmu, kaip būdas pasipriešinti viešpataujančioms imperijoms ir pradėti modernizacijos procesą. Ji buvo suprantama kaip būdas pasiekti valdžią, ekonominę gerovę ir, svarbiausia, įgauti moralinės vertės bei Vakarų kultūrinio patrauklumo galios⁶. Nacionalizmo recepciją, naujai išvystytą rinkimų teisės suteikimo liaudžiai ir jos įgalinimo doktriną ypač sveikino naujai iškilęs socialinis sluoksnis — pasaulietinė inteligentija. Švietimas iškėlė nemažą grupę individų, kurie kaip savo *raison d'être* matė naujų idėjų, naujų interpretavimo būdų generavimą bei socialinių ir kultūrinių vertybių nustatymą nepriklausomai nuo bažnyčios ir monarchijos.

Vakaruose intelektualai iki XIX a. pabaigos veikė santykinai apibrėžtoje erdvėje, varžydamiesi su kitomis grupėmis, tokiomis kaip kylanti verslininkų klasė, aristokratijos likučiai, naujoji biurokratija ir pramonės darbininkai. O Vidurio ir Rytų Europoje šie sluoksniai buvo silpni arba iš viso neegzistavo, tad inteligentai iš esmės buvo vieni veiklos lauke. Tai buvo pagrindinis momentas — nauja inteligentija susidūrė su tokia pat nauja nacionalizmo doktrina. Šis susidūrimas buvo labai sėkmingas ir jie [inteligentai] niekad nesigailėjo⁷.

Pagrindinė inteligentų veikla yra kalbos vartojimas ir kontrolė, ir Vidurio bei Rytų Europoje jie beveik įgijo monopolį. Jie ne tik tiesiogiai įsitraukė į interpretavimą ir vertinimą, bet, formuodami naujas nacionalines kalbas ir pertvarkydami tautinę bendruomenę, jie įgijo neturintį analogų autoritetą ir prestižą. Jie nebeturėjo per prievartą legitimuoti dinastinės ar bažnytinės valdžios, todėl buvo nesuvaržyti ir galėjo rūpintis moralinėmis nuostatomis, apibrėždami ateitį bei praeitį ir kurdami pasaulį, pasitelkę savo valdomą kalbą.

Iš pat pradžių Vidurio ir Rytų Europos inteligentai pamatė, kad turi sukurti kultūrinę bendruomenę iš gana skurdžios žaliavos ir politiškai bei kultūriškai apginti savo darbą, nes viešpataujančios imperijos siekė homogenizuoti savo gyventojus, siekdamos didesnio efektyvumo ir ištikimybės imperijai. Tad iš pat pradžių kalbos ir raštingumo klausimai Vidurio ir Rytų Europoje įgavo politinį matmenį, o to nebuvo Vakaruose⁸.

Argumentai valdžios siekimui pateisinti iš pradžių buvo teisinių, istorinių ir politinių pretenzijų mišinys, bet greitai tapo aišku, kad jie negalės sudaryti populiaraus pagrindo, kurio reikėjo, siekiant gana rim-

tai pagrasinti valdančiosioms dinastijoms, kad jos perleistų valdžią. Todėl užkrečiantis buvo Prancūzijos revoliucijos pavyzdys. Norint mobilizuoti tautą, ją pirmiau reikėjo apibrėžti. Kadangi kitos mobilizacijos priemonės buvo menkos, reikėjo sureikšminti kalbą, kuri buvo įprastinė inteligentų „verslo“ priemonė, taigi „tauta“ buvo apibrėžta kaip ta pačia kalba kalbantys žmonės. Tai buvo visiškai logiška, nes sąlygos čia nesutapo su revoliucinės Prancūzijos, kur visi Prancūzijos karaliaus valdiniai buvo tiesiog „piliečiai“, sąlygomis.

Iš tikrųjų būta pastangų konstruoti politines tautas, remiantis geografiniais, o ne kultūriniais-lingvistiniais pagrindais — iš jų galima paminėti bohemianizmą, idėją, kad visi Bohemijos gyventojai, nepaisant jų kultūros ir kalbos, sudaro tautą. Ji sužlugo, nes jai trūko dinamizmo, kylančio iš autentiško bendruomenės jausmo. O kalba buvo tas faktorius, kuris veikė.

Išvada yra ta, kad ten, kur valstybė nevykdė pilietinės homogenizacijos proceso, kaip Vakaruose, kalboje įkūnyta kultūra buvo daug efektyvesnis pagrindas politinei valdžiai negu teritorija. Valdžia galėjo būti perduota visiems, tik jei ją turintieji galėtų būti tikri, kad ją neseniai gavusieji naudosis ja atsakingai. Tad Vidurio ir Rytų Europoje kalbos kaip pirminio mobilizacijos instrumento, ypač populiaraus tarp inteligentų, vartojimas paliko neišdildomą žymę politikoje, kultūrinėje bendruomenėje ir santykiuose su kitomis kultūromis.

Taigi kalbos vaidmuo regione tapo ryškus todėl, kad ji buvo veiksmingiausias politikos šaltinis, ir kadangi atotrūkis tarp esamo politinės valdžios paskirstymo ir kultūros buvo pernelyg didelis. Kultūros ir valdžios integracija, kaip Vakaruose, neįvyko, bet neįvyko ir politinės valdžios bei kalbos integracija. Tai darė mobilizatorių uždavinį daug sudėtingesnį. Dar daugiau, ne tik tauta turėjo mobilizuotis, kad įsisąmonintų savo kultūrinį bendrumą, bet ir esminį bendruomenės simbolį — kalbą — vis dar reikėjo apibrėžti.

Taip kalba tapo ir instrumentu, ir tikslu. Kalbantieji ar galintys būti priversti kalbėti tam tikra kalba — tautine, vadinasi, politiškai legituota kalba — tapo pravarčia tautos medžiaga, jos nariais, kurių vardu galima buvo reikalauti valdžios. Kadangi jie kalbėjo ta pačia kalba, juos buvo galima laikyti kultūrine bendruomene, turinčia moralinę vertę. Taip ratas užsidarė. Šio proceso padarinys buvo tas, kad inteligentams priskirtas ypatingas vaidmuo, išsaugoti kalbą — jo jie niekada

nepamiršo, o kalba įgijo labai specifinę savybę kaip moralinės teisės egzistuoti simbolis.

Kitose politinėse bendruomenėse, kur politinis identitetas mažiau susijęs su kalba, reikšmingesnės konstruojant ir išlaikant identitetus yra institucijos. Pilietinį tautiškumo matmenį — tą, kuris atspindi pilietybės vertybes, — tada išlaikyti lengviau, nors etniškumas čia taip pat egzistuoja, kaip ir Vakarų Europoje. Bet Vidurio ir Rytų Europoje kalbai teikiama pirmenybė. Vietiniu suvokimu, kalba yra aksioma; kaip kartą pasakė vengrų rašytojas Gyula Illyesas, „tauta gyvena savo kalboje“. Jeigu yra kalba, ja kalbantieji sudaro bendruomenę; jeigu bendruomenė turi savo kalbą, ji turi būti tauta; o kaip tauta ji turi teisę sukurti savo valstybę ir tapti istorijos subjektu. Nereikia sakyti, kad visa tai yra ne kas kita, kaip tik legitimacijos formulė, nors ir sulaukusi regione plataus atgarsio ir pripažinimo.

Šitos pažiūros paveldą šiandien galima įžvelgti ryžtingose kroatų valdžios pastangose kaip galima labiau atskirti kroatų kalbą nuo serbų. Naujų žodynų kūrimas nėra tik dirbtinis naujų simbolių meistravimas, o ir atspindi teiginį, kad kroatų tauta turi savo kalbą ir tokiu būdu turi moralinę teisę sukurti valstybę.

Tačiau kalba visiškai nėra tokia griežta kategorija, kokia ją laiko lingvistiniai nacionalistai, vadinasi, ir tradicinė nuomonė. Kalbą reikia išskirti, kodifikuoti ir primesti; skirtingi dialektai turi būti suldyti į vieną standartą. Tai nebūtinai destruktivu, kaip kai kas mano — tai reiškia mainais įsigyti plačiau suprantamas sąvokas ir suteikti galimybę prieiti prie aukštosios kultūros laidininko tiems, kurių lingvistinė kompetencija buvo apribota tuo pačiu dialektu šnekančiųjų. Tad lingvistinės centralizacijos lygmuo atrodo būtinas mokestis už tarpusavio supratimą ir pasikeitimą sugebėjimais, kurių reikalauja modernusis gyvenimas⁹.

Tuo pačiu šis centralizacijos procesas suteikė kalbai Vidurio ir Rytų Europoje ne tik simbolinį, bet ir funkcinį vaidmenį. Naujai apibrėžtos aukštosios kultūros kalbos įgijimas¹⁰ kartu yra būdas reprodukuoti moralinę bendruomenę ir legitimuoti jos moralinę vertę. Taigi kalbėti ruritaniškai yra būtent pareiga, o ne šiaip kasdienis veiksmas. Kai tik iškilo bendra grupės kalba ir šitas žingsnis sukėlė tam tikrą rezonansą, galima sakyti, kad pradėjo egzistuoti bendruomenė. Tik iš jos atsiranda kiti politiniai, kultūriniai, ekonominiai etc. siekimai ir prielaidos. Pastebėjime atsitiktinę kalbos prigimtį. Jos negalima sukurti iš nieko, turi

būti kokie nors sociokultūriniai pagrindai, bet ar grupė apsibrėš kaip turinti, ar neturinti kalbą, jokių būdų nėra nulemta.

Nemažai dialektų regione galėjo sudaryti pagrindą aukštosios kultūros kalbai, bet dėl atsitiktinių motyvų jais kalbantieji nežengė ar negalėtų žengti šio žingsnio (pavyzdžiui, kažubai). Tad Vidurio ir Rytų Europoje apibrėžti kalbą nėra taip paprasta, kaip tai atrodo retrospektyviai. Išskyrus lenkų kalbą, nė viena kalba neturi aukštosios kultūros tęstinės tradicijos. Vartojant kalbas kaip efektyvius ir modernaus gyvenimo reikalavimus atitinkančius komunikacijos instrumentus, buvo pertrūkių; taigi jų galimumas pretenduoti į tautinės kalbos statusą (su moraline verte) nėra savaime akivaizdus. Tai buvo pagrindas kalbas atnaujinti ar kurti XVIII ir XIX amžiais.

Aukštosios kultūros kalbos yra svarbios tiek instrumentiškai, tiek kaip legitimacija. Jos užtikrina pripažinimą bendruomenėms, kurios jomis kalba, taip spekuliatyviai apsaugodamos kalbinę bendruomenę nuo asimiliacijos. Kalba reiškia savo likimo, moralumo ir ja kalbantiems būdingo kultūrinio kodo kontrolę, ji atskiria grupę nuo kitų, ji yra perspėjantis ženklas „laikytis nuošalyje“. Ji taip pat užtikrina perėjimą į modernų gyvenimą ir gali suaktyvinti mieguistą valstiečių bendruomenę, pažadėjus jai turtą, statusą ir valdžią, kurie numanomi ant modernaus pasaulio slenksčio. Savos kalbos turėjimas reiškia, kad politinės, socialinės, kultūrinės ir pilietinės institucijos gali veikti be pašalinio įsikišimo.

Tokie yra XIX a. vengrų elito sumetimai pereiti nuo lotynų prie vengrų kalbos. Sprendžiant iš išorės, neutrali, vengrų elito kontroliuojama lotynų kalba, būtų geriau pasitarnavusi daugiakalbės Vengrijos valdovams, negu užsispyrimas dėl madjarizacijos; persimetimas prie vengrų kalbos buvo esminis, siekiant legitimuoti aukšto kultūrinio lygio ir modernumo siekimą. Ne paskutinis dalykas buvo tai, kad lotynų kalba nebūtų pajėgusi varžytis su vokiečių kalba — Vienos kalba. Savos kalbos turėjimas buvo suprantamas kaip leidimas į Europą, moralinio vertingumo viršūnę ir papildoma kultūrinio išlikimo garantija. Kalbinių grupių nariai, kurių kolektyviniu egzistavimu niekad nebuvo abejota, labai sunkiai suvokia baimę išnykti; Vidurio ir Rytų Europoje tai gana realus fenomenas. Genocidas ar genocido pastangos irgi nėra nežinomi.

Šių procesų susiliejimas uždėjo savo žymę kalbai Vidurio ir Rytų

Europoje. Čia, tarkime, politiniu lygiu valstybės yra lingvistiškai labai netolerantiškos. Pilielinė dorybė pavirto kultūrine ir tapatinama su vienkalybyste. Daugialkalbystė yra suprantama kaip silpnybė, kuri potencialiai grasina bendruomenės ateičiai. Iš čia beveik desperatiška kova už simbolinį kalbos tęstinumą, pabrėžimas, kad tautinė kalba visada buvo dominuojantis aukštosios kultūros laidininkas; praktiškai tai išreiškiama kaip viršenybė. Viena valstybė turi turėti vieną kalbą. Tai labai blogai veikia etnolingvistines mažumas.

Šiame kontekste verta žvilgtelti į realią padėtį, skirtingą nuo suvokiamos. Griežtas sociologinis žvilgsnis į etnines mažumas parodys, kad, nors jos gali išlaikyti savo kultūrą ir moralines taisykles, ten, kur iškyla politinės problemos, jos daugiausia perėmė valstybėje dominuojančias daugumos taisykles. Iš esmės, moderni, visa persmelkianti valstybė labai sėkmingai integravo mažumas beveik visose srityse, kurios susijusios su pilietybės sąvoka. Jų ištikimybė valstybei yra didelė, ir nors ši ištikimybė gali būti sumažinta, mažumos nėra iš prigimties secesionistinės. Iš tikrųjų, jos gali į giminingą valstybę, kurioje gyvena kiti tos pačios kaip jie etninės grupės nariai, žiūrėti abejingai ar netgi priešišškai.

Kartu moderniosios valstybės — įskaitant netgi labai smurtines komunistines, — kaip paaiškėjo, nesugebėjo asimiliuoti etninių mažumų, kai tik jos įsisaugino savo identitetą. Tolesnės pastangos kalbiškai asimiliuoti yra bergždžios arba kontraproduktyvios. Daugumų vykdoma politika, siekiant išnaikinti mažumų kalbas, žlugs. Netgi kai mažuma neturi savo inteligentų ir nepasižymi į viršų nukreiptu socialiniu mobilumu, ji neatsisakys savo identiteto. Žinant tokią perspektyvą, daugumoms geriau atsisakyti nevaisingų pastangų susilpninti ar eliminuoti etnolingvistines mažumas ir susikonsoliduoti jų pilietinei ištikimybei užsitikrinti.

Begalė pavyzdžių palaiko šiuos tvirtinimus. Rumunijos vengrai, nors ir labai Nicolajės Ceausescu represuojami, neatsisakė savo vengriško identiteto. Čigonai, būdami socialinės hierarchijos apačioje ir visuotinai regione niekinami, dabar siekia susikurti naują, labiau politizuotą identitetą, nors ir be bendros kalbos. Lietuvos lenkai gali beveik neturėti inteligentijos ir išpažinti bendrą religiją su lietuvių dauguma, bet nėra ženklų, kad jie atsisakytų savo lenkiškumo. Graikijos Makedonijos slavofonai, nepaisydami to, kad iš jų atimta daugelis kultūrinei reprodukcijai būtinų pagrindinių teisių, neišnyko.

Bet kokios lingvistinės priespaudos nevaisingumas reikalauja paaiškinimo. Aiškinti vėlgi galima kultūrinės reprodukcijos racionalumu bei suvokimu, kad jai iškilusi didelė grėsmė. Bet kuri Vidurio ir Rytų Europos tauta labai baiminasi dėl savo išlikimo. Tautos mato grėsmę savo egzistencijai iš kaimynų pusės, grėsmingos ir globalinės tendencijos. Praeitis — atmintis — yra regima kaip pragaištinga, o ateitis — potencialiai tamsi, tad ir imamas ginti kalbą, „kertinį tautos akmenį“, o tai suprantama kaip transcendentinė pareiga, privaloma visiems kultūrinės bendruomenės nariams. Ši pareiga yra viršesnė už žmogaus teises, kolektyvo teises, individo teises, demokratiją, konstitucines nuostatas, tarptautinius susitarimus ir bet ką kita; ji pabrėžiama taip atkakliai, kad toks jos sureikšminimas yra prasmingas, tik pripažįstant baimę išnykti.

Šie veiksniai sudaro bendrąją aiškinimo schemą, norint suprasti, kodėl Vidurio ir Rytų Europoje sunkiai įmanoma aukšto kultūros lygio lingvistinė koegzistencija ir kodėl, atrodytų, paprastos problemos tampa nepaaiškinamai ir stabiliai neišsprendžiamomis. Kas gali atrodyti „kvaila“ ar „tribalistiška“ svetimšaliui, taip pat ir iš Vakarų Europos, turi gilią prasmę ir rezonansą kovojantiems, ir to jokios patyčios nesunaikins ir nesusilpnins.

Šių argumentų prasmė ta, kad sąveika tarp politikos ir kultūros sukuria sąveikų kompleksą, kurį reikia paaiškinti ištiesai, kad procesai taptų suprantami. Nesutarimai dėl kalbos gilesni negu betarpiškos problemos, tarkime, dėl dvikalbio administravimo, kuris techniškai patogesnis mažumai; veikiau yra paliečiamas platus spektras problemų, iš pirmo žvilgsnio mažai ką bendra turinčių su kalba, ir tai sukelia vienos bendruomenės konfliktą su kita.

Pavyzdžiui, universitetai mažumų kalbomis. Sprendžiant iš šalies, turėtų kilti tiesiog edukacinių išteklių problema. Iš esmės kiekviena tam tikro dydžio kalbinė bendruomenė išgali remti aukštąjį mokslą, taigi pateikiamas technokratinis argumentas, kad valstybė turi jį leisti. Politiniai-kultūriniai reikalai nėra tokie paprasti. Nėra techninis švietimo politikos dalykas, veikiau simbolinė problema, jog dauguma tiesiog negali pripažinti, kad mažuma turi intelektualinių aspiracijų, kurios paverstų pastarosios narius tinkamais užimti aukštas pareigas ir varžytis moralinių vertybių pasaulyje, kur dauguma laikosi išskirtinumo. Kritiniu atveju, jei pripažįstama moralinė mažumos vertė, tai jos siekį

dalyvauti valstybės gyvenime labai sunku atmesti. Universitetas tada įgauna simbolinę, moralinę vertę, ir tai jį tiesiog eliminuoja iš švietimo politikos.

Turint omenyje aukštajai kultūrai teikiamą vertę, universitetas tampa moralinio vertingumo simboliu, ir dauguma visais būdais sieks neatiduoti jo mažumai, nes — kaip teigiama — vienoje teritorijoje tegali egzistuoti tik viena moralinių taisyklių sistema. Be to, atskirą moralinių-kultūrinių taisyklių sistemą ir moralinį vertingumą turinti grupė gaus visuotinį pripažinimą, o tai, savo ruožtu, gali būti suprantama kaip valstybės integralumo silpninimas. Taigi ne vien švietimas, bet ir identiteto prigimtis yra problematiška, — t.y. mažumos kultūros ir jos moralės pagrindo reprodukcija, taip pat žmonių, kurie perduos ją kitoms kartoms, ugdymas. Ši analizė padeda suprasti, tarkime, griežtą Makedonijos ir Rumunijos valdžios atsisakymą leisti kurti universitetus mažumų kalbomis atitinkamai etniniam albanams ir vengrams.

Ši analizė gali atrodyti pernelyg pesimistinė. Taip neturėtų būti. Nėra neįmanoma dviem ar daugiau etnolingvistinėms bendruomenėms gyventi kartu ir dalintis valdžia toje pačioje valstybėje. Bet tokia laiminga reikalų padėtis reikalauja didelio jautrumo visų etninių bendruomenių moraliniam vertingumui, o kol jis atsiras, jos visos turi būti tikros savo ateitimi ir netrukdoma kultūrine reprodukcija.

PASTABOS IR NUORODOS

¹ Bourdieu P. *The Field of Cultural Production*. — Cambridge: Polity, 1993.

² Apie koherencijos psichologiją žr.: Pleh C. *A narrativumok mint a psichologiai koherenciteremtes eszkozei [Narratives as instruments for creating psychological coherence]* // Holmi. — 1996. — February. — Vol. 8. — No. 2 — P. 265–282.

³ Horowitz D. *Ethnic Groups in Conflict*. — Berkeley: University of California Press, 1985.

⁴ Apie ribas ir simbolius žr.: Barth F. (ed.) *Ethnic Groups and Boundaries: the Social Organisation of Culture Difference*. — Bergen/Oslo: Universitetsforlaget, 1969.

⁵ Billig M. *Banal Nationalism*. — London: SAGE, 1995.

⁶ Isaiah'os Berlino „lenktos šakelės“ argumentas yra tiesiogiai svarbus šiame kontekste. Žr. Berlin I. *The Bent Twig: on the Rise of Nationalism // The Crooked Timber of Humanity*. — London: John Murray, 1990.

⁷ Bauman Z. *Intellectuals in East-Central Europe: Continuity and Change // East European Politics and Societies*. — 1987. — Spring. — Vol. 1. — No. 2. — P. 162–186.

⁸ Hroch M. *Social Preconditions of National Revival in Europe*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

⁹ Gellner E. *Nations and Nationalism*. — Oxford: Blackwell, 1983.

¹⁰ Armstrong J. *Nations before Nationalism*. — Chapel Hill NC: University of North Carolina Press, 1983.

Summary

LANGUAGE AND ETHNICITY IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE: SOME THEORETICAL ASPECTS

This article presents a favourable theoretical analysis of the political problem of high profile which acutely touches Central and Eastern Europe — the ethnic problem. The outstanding role in delimiting ethnic dependence and conditioning ethnic cleavage turns to be devoted to language. The author gives a very persuasive introduction to this problem as well as promotes an exclusive comparison where the Western (arguably — civilly developed cultures) and Central-Eastern European nations, as well as history-influenced modifications to the character of the issue, are paralleled. We are not presented with a narrow and simplistic narration but are rather compelled to thoroughly perceive multilateral complexity of this problem. Hence the author tries to trace the solutions that entail inter-ethnic tensions, although he primarily identifies the 'true' causes for such tensions. Schopflin finds it necessary to define what exactly ethnicity is and the reasons why language is enacted to such a salient role in ethnic self-consciousness. He excludes restrictive assumption that ethnicity has been made political by "artificial" means only, providing evidence of why this approach proves to be not exhaustive. A sharper insight into this problem is introduced. The essential point is that ethnicity operates simultaneously on several planes, only one of which belongs to the political one. The author argues that while in pre-modern societies there was no occurrence of the political system to impinge too directly on cultures, with coming of modernity it began to do so. The article foregoes with the clarification that ethnicity is about cultural reproduction, where culture is defined as a system of moral regulation in its deepest sense. Cultural variations which locate distinctions and peculiarities in the questions of political power, come to constitute the raw material for ethnic cleavage, because each community is axiomatically convinced of the rightness of its morality and its superiority to all others. The author continues in the depiction of the characteristics which specify the Western cultures and the Eastern nationalisms in which the former proves to be the type of democratic nationalism, the one to nurture loyalties, whenever the latter managed to rear up an all-directing monopolical political elite (the author names them 'secular intellectuals') who challenged every aspect of the established status quo and saw this as their *raison d'être*. Their vocation was not confined to some relatively confined arena (as in the West) but devoted themselves to nation-wide aspects, as the language might prove. In the face of the deprivation of the Western civic homogenisation,

language in Central and Eastern Europe attained a much more effective basis for power than contiguity. Language in the latter became an instrument of popular mobilisation. Intellectuals used and controlled language; it became both instrument and aim; intellectuals consequently acquired paths to moral legislation. The author notices that any efforts to construct political nations on some other principles, namely geographical, in Central and Eastern Europe failed because of the lack of dynamism that derives from an authentically felt sense of community. Whenever civic dimension of the nationhood devolves its primacy in the West, language demonstrates its primacy in the East. Expressive words of a Hungarian writer Gyula Illyes are put forwards: if, he states, there is a language, then its speakers constitute a community; if a community has its own language, it has the right to constitute its own state and become a subject of history. The author concludes that language has played both a symbolic and a functional role in the centralisation of Central and Eastern Europe. It is claimed that though there can be no contingency in the nature of language, no language, with the exception of Polish, has had a continuous high cultural tradition. It is, however, posed that high cultural languages are vital both instrumentally and as legitimation. Nevertheless, motion to modernity distracts Central and Eastern European countries from the wide tolerance to multilingualism, which is understood as weakness that potentially threatens the future of the community. Hence, intolerance and oppression prevailing in the countries is the proof that the modern state has proved to be unable to assimilate ethnic minorities, once they have become conscious of their identity. Only situation of one having its own language is taken as acceptable. Numerous examples are given to support these arguments. It is concluded that despite the feeling of something being missed, the provided factors constitute an explanatory framework for why it is so extraordinarily difficult to establish linguistic co-existence at the high cultural level in Central and Eastern Europe and why seemingly simple problems acquire an apparently applicable and deep-rooted insolubility.